

Jarosław Koral

"Socjalizm, komunizm i ewangelizacja", Piotr Nitecki, Suwałki 1994 : [recenzja]

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 2/2, 238-241

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

a tym samym autorzy artykułów mają jednak świadomość konieczności dalszych dogłębnych analiz poświęconych myśli politycznej ówczesnej opozycji (s. 7). Na tym etapie jest to synteza pełna o ogromnej wartości nie tylko dla historii i nauk społecznych ale także dla szerokiego grona uczestników współczesnych przemian w Polsce.

W świetle przeprowadzonych przez autorów badań opozycję antykomunistyczną w Gdańsku (na Pomorzu) zdefiniować można jako pomorski model obrony czynnej różniący się od modelu oporu antykomunistycznego w innych regionach Polski. Takie stwierdzenie jest swoistym „novum” w zakresie opisu opozycji antykomunistycznej w Polsce, rzucającym nowe światło na procesy dokonujących się obecnie przemian. W ten sposób między innymi obalona została jednostronna wizja przyczyn powstania „Solidarności” lansowana przez środowisko KOR. Czy jednak autorzy publikacji nie mitologizują opozycji własnego środowiska? Wydaje się, że nie. Nie zauważa się bowiem ani świadomego pomijania źródeł, ani wybiórczego i subiektywnego ich traktowania. W świetle przeprowadzonych przez autorów analiz w pełni zasadnie można mówić o pomorskim modelu obrony czynnej charakteryzującym się specyficznymi cechami. W tym sensie omawiana publikacja wnosi nowy wkład w próbę całościowego ujęcia problemu istnienia i działania opozycji antykomunistycznej w Polsce i jej faktycznego wpływu na procesy transformacji ustrojowej.

W omówieniu podkreślić także należy konieczność dalszych badań w tej materii. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż z racji czasowych (zbyt mały czasowy dystans do zaistniałych faktów i wydarzeń) nie wszystkie źródła zostały udostępnione a tym samym przebadane. Sami autorzy publikacji mają świadomość, iż istnieją jeszcze obszary niewiedzy. Zwrócić także należy uwagę, że niektóre zagadnienia zostały nieco uproszczone i uogólnione (np. wpływ Ruchu OAZ na kształtowanie się świadomości społeczno-politycznej młodzieży).

W podsumowaniu podkreślić jednak należy, że omawiana publikacja stanowi interesujący i ważny materiał poznawczy, który stać się winien cennym źródłem dla naukowców zajmujących się historią i procesami transformacji, studentów historii i nauk społeczno-politycznych, polityków i działaczy społecznych, jak i szerokiego grona ludzi zainteresowanych procesami dzisiejszych przemian. Publikacja ta winna być szeroko udostępniona.

KS. HENRYK SKOROWSKI, SDB

Piotr N i t e c k i, *Socjalizm, komunizm i ewangelizacja*, Suwałki 1994, ss. 171.

Wydarzenia przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych czyli obalenie systemu sprawowania władzy w krajach Europy środkowo-wschodniej zapoczątkowały dynamiczny okres przemian społecznych. Rozpoczął się czas przechodzenia od totalitaryzmu do wolności i demokracji, proces przywracania podstaw gospodarki rynkowej, rozwoju kultury i samodzielnego decydowania o losach narodów i państw. Odrzucenie przez społeczeństwo europejskie komunizmu jako ideologii i systemu władzy, każe nam zastanowić się nad tym kto i co w tym procesie odegrało zasadnicze znaczenie. Powszechnie przyjmuje się za literaturę ostatnich lat, iż największą rolę odegrał w tym względzie nacisk ekonomiczny krajów zachodnich oraz ruchy opozycyjne w dawnych państwach socjalistycznych. Wielu autorów podkreśla także znaczącą rolę Kościoła katolickiego, odrzucał komunizm z przyczyn najbardziej

podstawowych. Jako jedyna zorganizowana siła społeczna i autorytet moralny minionego okresu – Kościół – od samego początku nie akceptował idei socjalistycznych i komunistycznych, dlatego że, uderzały one w godność człowieka i jego dobro.

Temu problemowi poświęcona jest książka P. Niteckiego pt. *Socjalizm, komunizm i ewangelizacja*. Pozycja ta składa się z 5 rozdziałów, które przedstawiają refleksję nad społecznym nauczaniem Kościoła w odniesieniu do socjalizmu i komunizmu na przestrzeni kilkudziesięciu ostatnich lat naszego wieku. Autor podejmuje się spojrzenia na założenia i przyczyny upadku komunizmu w świetle najważniejszych dokumentów Kościoła od początku XIX wieku, do nauczania Jana Pawła II. Jest to o tyle istotny problem, iż chociaż jesteśmy naoczniymi świadkami upadku tego systemu, to jednak istnieje on częściowo nadal w podświadomości wielu ludzi wychowanych w tamtych czasach i skażonych jego demoralizacją. Ci sami ludzie, którzy świadomie odrzucili ten ustrój, nie zdają sobie często sprawy z tego jak bardzo przeniknięci są jego duchem i sposobem myślenia. Świadczą o tym dobitnie nie tylko wyniki wyborów w krajach postkomunistycznych (także Polska), ale także coraz bardziej uwidaczniający się prymat wartości materialnych nad duchowymi, apatia społeczna, relatywizm moralny i brak odpowiedzialności za dobro wspólne.

W rozdziale piątym, autor dokonuje krytycznej analizy przyczyn odrzucenia socjalizmu i komunizmu przez szerokie kręgi społeczne. Dokonuje on także istotnych rozróżnień samych pojęć socjalizmu i komunizmu. Socjalizm oznacza doktrynę społeczną obejmującą zasady przebudowy oparte na ideologii zmian struktury społeczeństwa w drodze socjalizacji, czyli uspołecznienie środków produkcji. Jest to ideologia wyrastająca z krytyki kapitalizmu i głosząca konieczność zmian stosunków społecznych opartych na prywatnym posiadaniu środków produkcji na rzecz ich społecznej własności. Ideologia ta przybierała na przestrzeni lat różne formy np.: socjalizm utopijny, agralny, anarchizm socjalizm fabiański oraz syndykalizm. Autor zauważa trafnie, że były to przede wszystkim konstrukcje teoretyczne, które nie odegrały większej roli w płaszczyźnie politycznej i gospodarczej świata. Dowodzi że największą rolę w dziejach świata, a zwłaszcza Europy, odegrał ten kierunek socjalizmu, który nosi nazwę marksizmu. Ideologia ta stworzona została przez K. Marksa i F. Engelsa w konkretnej sytuacji ówczesnej Europy i była następnie sukcesywnie udoskonalana do istniejącej rzeczywistości. Marksściści wzywali do rewolucji społecznej, czyli do działania opartego na przemocy. Przemoc ta miała swoje usprawiedliwienie w koncepcji walki klas, a celem jej była zmiana struktury społecznej i wprowadzenie dyktatury proletariatu determinującej wpływ państwa także na indywidualne postawy ludzkie.

Komunizm, którego ideologiczną podstawą jest również doktryna marksistowska, uważany jest za wyższe, bezklasowe stadium socjalizmu. Różni się on nie tyle typem stosunków produkcji czy realizacji społeczeństwa, ile stopniem świadomości społecznej, dojrzałością stosunków opartych na przewyżczeniu prywatnej własności środków produkcji i wprowadzeniu zasady równego podziału dóbr oraz aktywnego współuczestniczenia obywateli w zarządzaniu społeczeństwem. P. Nitecki wyakcentował dobitnie istotne przyczyny upadku komunizmu, zwłaszcza o charakterze moralnym. Autor za podstawową przyczynę uznaje zanegowanie prymatu osoby ludzkiej w ładzie społecznym na rzecz kolektywizmu. Z naruszeniem godności i podmiotowości człowieka związane było zakwestionowanie osobowego charakteru pracy. Do upadku tego systemu przyczyniło się także wprowadzenie w życie idei walki klas mającej zastąpić realizację idei solidarności społecznej. Jedną z istotniejszych przyczyn upadku komunizmu była także jego zdecydowana walka z religią i duchowymi potrzebami człowieka. Zdaniem autora te właśnie przyczyny oraz niesprawność w zakresie ekonomii okazały się najistotniejszymi w procesie odrzucenia tej ideologii przez społeczeństwa poszczególnych krajów. Na kanwie tych przyczyn upadku komunizmu autor ukazuje nam następnie profetyzm orędzia chrześcijańskiego,

akcentując iż u podstaw krytycznej refleksji Kościoła w odniesieniu do tego systemu, leżała głęboka różnica w założeniach ideowych. Kościół musiał sprzeciwić się komunizmowi stojąc na gruncie prawdy o człowieku i jego boskim pochodzeniu. Religia w rozumieniu chrześcijańskim wyrasta z poczucia zależności człowieka od Boga. Jej potrzeba istnieje naturalnie w każdej osobie ludzkiej, dzięki czemu może ona zdążać ku Bogu widząc w Nim najwyższe dobro. Socjalizm i komunizm odrzucały i kwestionowały istnienie i potrzebę u człowieka wartości duchowych. Konsekwencją przyjmowania określonych koncepcji człowieka jest z kolei przyjęcie określonych zasad moralności. Chrześcijaństwo przyjmując, iż to Bóg stwarzając człowieka określił także normy jego postępowania. Marksizm natomiast relatywizuje pojęcie dobra i zła i operuje pojęciem moralności klasowej w której dobrem jest to co służy klasie robotniczej.

Działalność ewangelizacyjna Kościoła jawiła się na przestrzeni lat jako wyraźny sprzeciw wobec doktryny komunistycznej. Autor twierdzi, iż Kościół z powodu głoszenia Prawdy był wielokrotnie oskarżany o mieszanie się w sprawy polityki. Jednak Kościół nie może pozostać bierny wobec spraw społecznych, jeśli pragnie właściwie spełniać swoje posłannictwo apostołskie.

Następne rozdziały tej książki znać należy za obszernie omówienia dokumentów społecznego nauczania Kościoła w odniesieniu do socjalizmu i komunizmu. Początki refleksji Kościoła w tym okresie dostrzegamy już wtedy, gdy socjalizm był tylko jedną z teoretycznych koncepcji życia publicznego. Pierwsza krytyka tego systemu pojawiła się w łonie Kościoła po wybuchu rewolucji francuskiej, ale oficjalnie w nauczaniu kościelnym znajdujemy ją w bulli *Ecclesiam Christi* Piusa VII z 13 września 1821 roku. Ideologie te krytkowali także i następnie papieże: Leon XII – bulla *Quo graviora* (13 III 1826); Grzegorz XVI – encyklika *Singilari nos* (25 VI 1834) i Pius IX – encyklika *Qui pluribus*. Autor dowodzi, iż Kościół odrzucał od samego początku ideę socjalizmu, jako niezgodną z założeniami katolicyzmu. Mimo tego socjalizm zyskiwał szerokie poparcie społeczne, zwłaszcza robotników, jako sposób rozwiązywania ich problemów. Odpowiedzią ze strony Kościoła była encyklika Leona XIII *Rerum novarum* (15 V 1891), w której papież dokonał obszernej, pogłębionej analizy istoty i płynących zagrożeń ze strony socjalizmu. Autor twierdzi, iż encyklika ta wytyczyła nowy kierunek refleksji Kościoła w odniesieniu do socjalizmu na następne stulecia. Następnie P. Nitecki omawia encyklikę Piusa XI *Quadragesimo anno*, w której papież wyjaśnia te treści *Rerum novarum*, które budziły wątpliwości i w związku z tym różnie też były interpretowane. Pius XI dokonał też wyraźnego rozróżnienia w odniesieniu do socjalizmu i komunizmu. Autor poddał dalej krytycznej analizie encyklikę *Divini Redemptoris*, która w dorobku społecznego nauczania Kościoła jest najobszerniejszą interpretacją zjawiska komunizmu, dokonaną w początkach jego rozwoju. Można zgodzić się z autorem, iż Pius XI był tym papieżem, w nauczaniu którego komunizm został najpełniej zanalizowany i omówiony.

W dalszej części P. Nitecki przedstawia nam nauczanie Piusa XII który za podstawę całego ładu społecznego widział respektowanie uprawnień osoby ludzkiej, wynikających z prawa naturalnego rozumianego jako zobowiązanie człowieka w drodze do doskonałości. Autor twierdzi, iż postawa Piusa XII i jego nauczanie stanowiły podsumowanie okresu niezwykle ostrej krytyki komunizmu, jaka miała miejsce w nauczaniu Kościoła.

W Europie zachodniej pod koniec lat pięćdziesiątych bieżącego stulecia atrakcyjność ideologii marksistowskiej zataczała coraz szersze kręgi. U podstaw tych sukcesów leżała niewątpliwie polityczna rola ZSRR, mająca swoje uzasadnienie w zwycięskiej walce z hitleryzmem. Jedyną zorganizowaną siłą polityczną i społeczną w tym czasie odrzucającą zdecydowanie komunizm był tylko Kościół katolicki, chociaż nowopowstałe uwarunkowania polityczne i międzynarodowe po II wojnie światowej, zmusiły Magisterium Kościoła do nowego spojrzenia w krytyce idei komunistycznych. „Nie chodziło tu bynajmniej o zmianę stanowiska Kościoła

w stosunku do zasad marksistowskich, lecz o nowy sposób wyrażania swego stanowiska i bardziej skuteczne formy praktycznego działania w świecie” (s. 95). Ta nowa refleksja Kościoła związana była z pontyfikatem papieża Jana XXIII i jego dwoma encyklikami: *Mater et Magistra* i *Pacem in terris*. Oba te dokumenty nawiązywały do wcześniejszego nauczania papieży, ale uwzględniały także nowe sytuacje życia publicznego. Chociaż sama idea komunizmu nadal jest przez Kościół potępiana, to o wiele ważniejsze i istotniejsze stało się dla Niego przepowiadanie i głoszenie orędzia zbawczego oraz poszukiwanie przejawów dobra wszędzie nawet u ideowych przeciwników. To nowe otwarcie się Kościoła na potrzeby ludzi i świata zostało podjęte i rozwinięte podczas obrad Soboru Watykańskiego drugiego oraz w nauczaniu papieża Pawła VI. Autor podkreśla, iż w tym okresie czasu unikano zaostrzenia wzajemnych stosunków pomiędzy Kościołem a państwami bloku socjalistycznego. Niektóre wystąpienia Kościoła z tego czasu wywoływały komentarze na temat rzekomej „teologizacji” zasad głoszonych przez komunistów. Dotyczyło to zwłaszcza zasad związanych z zagadnieniem własności oraz z kwestią przemocy jako metodą dochodzenia swych praw. Podnoszono również problem angażowania się chrześcijan w działalność ruchów o zabarwieniach socjalistycznych. Pomimo wielokrotnych i skomplikowanych sytuacji w jakich znalazł się Kościół jego stanowisko krytyczne w odniesieniu do komunizmu za pontyfikatu Pawła VI nie uległo zasadniczej zmianie. Jediną innowacją była forma krytyki, bardzo dyskretna, wyważona i prowadzona na płaszczyźnie praktycznych działań przeciwko ateizmowi.

Ostatnim etapem wzajemnych relacji pomiędzy Kościołem katolickim a ustrojem komunistycznym stał się pontyfikat papieża Jana Pawła II. Zdaniem wielu ludzi na całym świecie to właśnie obecny Ojciec św. – Polak – osobiście przyczynił się do upadku systemu komunistycznego w krajach Europy Wschodniej. Zasadniczym fundamentem leżącym u podstaw zrozumienia roli Jana Pawła II w procesie dokonujących się przemian społeczno-politycznych, okazała się przede wszystkim żywa wiara odrzucająca prymat racjonalnych spekulacji intelektualnych na rzecz ufności w Bożą Opatrzność. P. Nitecki zauważa, iż: „Jan Paweł II nie dokonywał w zasadzie bezpośredniej krytyki jakichkolwiek wyraźnie nazwanych systemów politycznych, a więc także systemu socjalistycznego czy komunistycznego, krytycznie natomiast oceniał pewne postawy, hierarchię wyznawanych przez nie zasad i konkretnych działań sprzecznych z autentycznym dobrem człowieka” (s. 125). Bazując na fundamencie godności osoby ludzkiej i wynikających z tego niezbywalnych praw człowieka, papież wielokrotnie w licznych dokumentach i przemówieniach ukazywał moralną słabość systemu komunistycznego. W swojej encyklice *Redemptor hominis* Jan Paweł II dowodzi, iż ład społeczny można budować tylko na fundamencie integralnie rozumianych i pojmowanych praw człowieka, przysługujących mu z powodu jego nadprzyrodzonej godności. Naprawa więc światowych struktur społecznych możliwa jest jedynie w oparciu o prawa człowieka. Jan Paweł II deklaruje w imieniu Kościoła katolickiego współdziałanie na rzecz budowania nowego, humanistycznego porządku społecznego, którego podstawę widzi w Ewangeliu i Katolickiej Nauce Społecznej.

P. Nitecki dokonując analizy dokumentów odnoszących się do kwestii socjalizmu i komunizmu na przestrzeni ostatnich kilkunastu dekad współczesnej hierarchii udowodnił, iż Kościół nie zaaprobował nigdy idei tych systemów. Autor bardzo trafnie i rzeczowo wychwyił przyczyny związane z upadkiem komunizmu o charakterze moralnym. Wydaje się, iż byłoby wskazane dla jasności i całości obrazu przyczyn upadku tego systemu, uwzględnić także i inne przyczyny np. o charakterze socjologicznym lub kulturowym. Należy jednak stwierdzić, że całość opracowania charakteryzuje się rzetelnym warształem naukowym i materiałem bibliograficznym. Podkreślić także należy jasność i konsekwencję wywodów autora oraz komunikatywny język, co podnosi znacznie wartość tej pozycji. Książka ta z pewnością okaże się pomocą w wykładach i spotkaniach naukowych.

KS. JAROSŁAW KORAL, SDB